

نقطه نظر / نقد نظر

خوانش انتقادی منظر آیینی سیرجان و ظرفیت‌های آن در ارتباط با توسعه گردشگری مکان‌محور

سید پارسا اخوت*

گروه معماری منظر، دانشکده معماری، دانشکده‌های زیبا، دانشگاه تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۳۰/۳۰ تاریخ قرارگیری روی سایت: ۱۴۰۵/۰۵/۰۱

چکیده | گردشگری آیینی زیرمجموعه دو حوزه گردشگری و منظر آیینی است. برخی از مکان‌ها واجد آیین‌های خاص خود هستند که به هویت شهر و جامعه محلی گره خورده است. هدف این مقاله معرفی منظر آیینی شهر سیرجان و ظرفیت سنجی گردشگری آیینی این شهر در تناسب با جامعه محلی و گردشگری منظر است. با مشاهده بافت هسته تاریخی شهر جدید سیرجان و بررسی کانون‌های آیینی شهر، محدوده اصلی واجد ارزش از نظر آیینی و مسیرهایی که پتانسیل تبدیل شدن به گذرهای آیینی را دارند، مشخص شدند. در نهایت یک نقشه ظرفیت گردشگری منظر آیینی شامل محدوده آیینی، ساختار آیینی و کانون‌های آیینی تهیه شد که ویژگی‌های محدوده‌ای که در سیرجان پتانسیل گردشگری منظر آیینی را دارا هستند نشان می‌دهد؛ محدوده‌ای که اهمیت دادن به پتانسیل‌های منظر آیینی آن، هم در افزایش تعلق جامعه محلی به آیین‌ها و هم در جذب گردشگر تأثیرگذار است. یافته‌ها نشان می‌دهد که متمرکز شدن جریان گردشگری سیرجان بر جاذبه‌های محدود و مدرن، در کنار توسعه معاصر شهری (توسعه شبکه‌های شهر)، باعث نادیده گرفتن پتانسیل‌های برخاسته از منظر آیینی شده است. پراکندگی کانون‌های آیینی، از هم گسیختگی ادراکی میان مراکز تاریخی و آیینی و همین‌طور کاهش خوانایی مسیرهای مرتبط، بارزترین موانع تحقق گردشگری منظر در سیرجان شمرده می‌شوند. در مقابل، مواردی مانند وجود شبکه‌ای از حسینیه‌ها و تکیه‌ها، استمرار آیین‌های مذهبی و سنتی و درهم‌تنیدگی آنها با بستر تاریخی شهر، از مهم‌ترین ظرفیت‌های مکانی سیرجان در زمینه توسعه گردشگری منظر آیینی به حساب می‌آیند.

واژگان کلیدی | منظر گردشگری، منظر آیینی، گردشگری مکان‌محور، ظرفیت‌سنجی گردشگری آیینی.

برخی از این فضاها (که از نظر تاریخی حائز ارزش هستند) در جذب گردشگر، بخشی از ظرفیت‌های شهر، به‌ویژه در حوزه گردشگری آیینی و منظر آیینی، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند و به گونه‌ای نادیده گرفته شده‌اند. این در حالی است که منظر آیینی سیرجان، با وجود شبکه‌ای از حسینیه‌ها، تکایا و مسیرهای آیینی، بخشی از هویت تاریخی، آیینی و اجتماعی شهر را در بر گرفته و می‌تواند در کنار گردشگری وضع کنونی، به‌عنوان مکملی برای تقویت و توسعه گردشگری مکان‌محور عمل کند. با گذر کردن از خیابان‌های سیرجان به‌خصوص در بخش تاریخی‌تر هسته کنونی شهر و مشاهده بافت تاریخی، با تعدد حسینیه‌ها، هیئت‌ها و تکیه‌های عزاداری مواجه می‌شویم. امروزه در حسینیه‌ها و مساجد برنامه‌های آیینی همچنان برگزار می‌شوند و هنوز هم از طرف بخش قابل توجهی از مردم شهر

مقدمه | شهر سیرجان با بیش از ۳۰۰ هزار نفر جمعیت، دومین شهر پرجمعیت استان کرمان به شمار می‌رود (شرکت دانش بنیان اس دیتا، ۲۰۱۴). این شهر در گذشته نه‌چندان دور، دارای نوعی خاص از منظر آیینی^۱ بوده است که بخشی از هویت این مکان بوده، اما اکنون نقش آن نسبت به گذشته کم‌رنگ شده است. در سال‌های اخیر، گردشگری معاصر سیرجان بیشتر متمرکز بر جاذبه‌های تفریحی، طبیعی و مقاصد جدید و مدرن گردشگری شده است. توسعه فضاهایی مثل مجموعه گهرپارک و همچنین توجه مقصد محور به جاذبه‌هایی نظیر باغ سنگی، بادگیر چپقی و برخی ظرفیت‌های تاریخی و طبیعی، سبب شده عمده جریان گردشگری شهر به سمت مقاصد منفرد و صرف تفریحی سوق پیدا کند. با وجود اهمیت

*نویسنده مسئول: ۰۹۳۶۶۶۵۶۸۰۹@parsa.okhovat@ut.ac.ir

بدنه اصلی

منظر آیینی بخش مهمی از منظر گردشگری یک شهر به شمار می‌رود و برای ارتقای منظر گردشگری مکان‌هایی که منظر آیینی بخش مهمی از هویت آن مکان را تشکیل می‌دهد نمی‌توان به آن بی‌اعتنا بود. ارتقای گردشگری آیینی می‌تواند باعث پویا شدن منظر گردشگری و ایجاد تعامل میان جامعه محلی و گردشگران به واسطه آیین‌ها شود. با این حال، کم‌رنگ شدن منظر آیینی در شهرهایی که بخشی از هویت تاریخی و اجتماعی آنها را آیین‌ها شکل می‌دهند، می‌تواند منجر به پیامدهایی فراتر از صرف کاهش فعالیت‌های آیینی شود. زمانی که ارتباط میان فضاهای شهری، کانون‌های آیینی و جامعه محلی تضعیف شود، آیین‌ها فقط رویدادهایی محدود و منفصل در نقاطی پراکنده به شمار می‌روند که به مرور زمان نقش خود را در شکل‌دهی به حیات جمعی شهر از دست می‌دهند. این فرایند می‌تواند سبب کاهش حس تعلق جامعه محلی به مکان و تضعیف خاطره جمعی شود. از این رو پرداختن به منظر آیینی سیرجان در شرایط فعلی اهمیت بسزایی دارد، زیرا تداوم روند کنونی احتمال دارد علاوه بر ضعیف شدن تدریجی آیین‌های محلی، به گسست بیشتر میان جامعه، تاریخ و بستر فضایی شهر بینجامد.

نقد نظری

• گردشگری آیینی

از لحظه‌ای که فضا قابلیت خواننده و تفسیر شدن پیدا کند، تبدیل به مکان می‌شود، زیرا علاوه بر وجه عینی، آن فضا دارای تفاسیری است که شامل وجه ذهنی منظر می‌شود (Sadafi Kohneshahri, 2024). مکان حاصل معانی‌ای است که در گذر زمان و با درک کردن محیط کسب می‌شوند. بر این اساس، مکان، تجربه‌ای ریشه‌دار و دربرگیرنده لایه‌های مختلف اجتماعی-فرهنگی است (Hoseynzadeh et al., 2024). منظر،

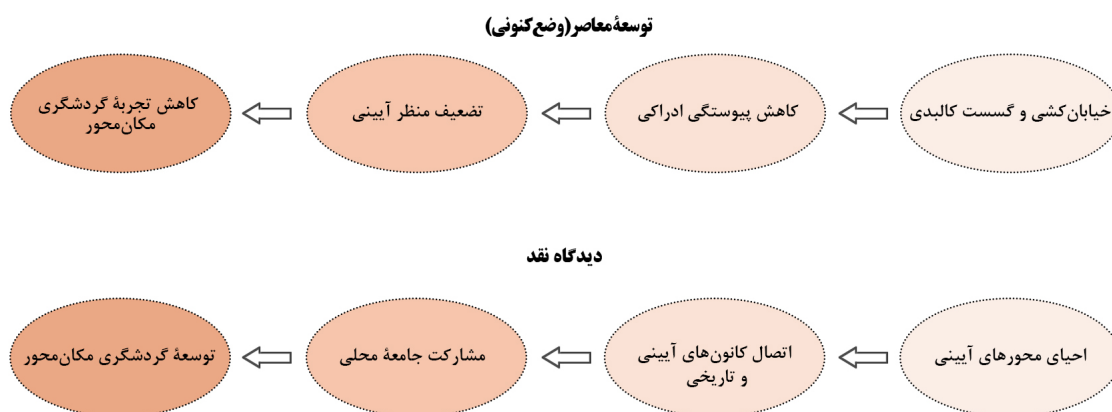
از این برنامه‌ها استقبال می‌شود و در آنها حضور فعال دارند. ولی اکنون، خیابان‌ها و فضاهای جمعی فضای باز درون بافت ارتباط چندانی با این مراکز جمعیتی آیینی ندارند. از دست رفتن ارتباط این کانون‌ها با یکدیگر و کم‌شدن ارزش گذرهای آیینی می‌تواند موجب کاهش مشارکت جامعه محلی در حفظ آیین‌ها شود. این خلأ ارتباطی میان نقاط واجد ارزش آیینی و بعضاً تاریخی با بافت شهر و گذرها باعث شده است که ارتباط این کانون‌های آیینی با یکدیگر نیز تضعیف شوند و منظر آیینی به صورت پراکنده در نقطه‌های منفرد برگزار شود. این نوع منظر آیینی که اکنون فقط در نقاطی خاص جریان دارد جنبه گردشگری کمتری دارد و عموماً فقط نوعی منظر آیینی است که صرفاً با جامعه محلی کار می‌کند و به مرور جنبه گردشگری خود را نیز از دست داده است.

سؤال نقد

توسعه گردشگری شهر سیرجان با رویکرد کنونی تا چه میزان با ظرفیت‌های گردشگری آیینی و اصول گردشگری مکان‌محور دارای همخوانی است؟

رویکرد و دیدگاه نقد

این مقاله، توسعه گردشگری سیرجان در عصر حاضر را از منظر نسبت میان گردشگری آیینی و گردشگری مکان‌محور مورد نقد قرار می‌دهد. دیدگاه نقد بر پایه این فرضیه است که در سیرجان عمده‌تاً برنامه‌ریزی گردشگری بر جاذبه‌های منفرد (نقطه‌ای) و مقاصد مستقل و پراکنده تمرکز کرده است و از ظرفیت‌های منظر آیینی به عنوان بستری برای فراهم کردن تجربه گردشگری مکان‌محور چشم‌پوشی شده است. در این چارچوب، مقاله با معرفی و تحلیل ارتباط میان کانون‌های آیینی، هویت تاریخی و ساختار فضایی شهر، پیامدهای این گسست را بر خوانایی، تجربه گردشگری و پیوستگی ادراکی نقد می‌کند (تصویر ۱).



تصویر ۱. نمودار قیاسی دیدگاه نقد. مأخذ: نگارنده.

تداوم هویت جوامع به‌عنوان مفهومی منتشر در زمان هستند (Abarghouei Fard et al., 2018). منظر آیینی، پدیده‌ای عینی-ذهنی، برآمده از دل طبیعت و حاوی باورها، اعتقادات، سنت‌ها، آداب و رسوم و آیین‌هاست که در تناسب با موقعیت مکانی خود نمود پیدا می‌کند (Khorramrouei et al., 2019). بر این اساس، می‌توان بیان کرد که گردشگری آیینی و گردشگری مکان‌محور از یکدیگر مستقل نیستند، بلکه مکمل یکدیگر هستند و رابطه متقابل دارند. هنگامی آیین قابلیت تبدیل شدن به تجربه‌ای پایدار و قابل ادراک برای گردشگران را دارد که در بستر مکان و در پیوند با زمینه تاریخی، اجتماعی و کالبدی با آن مواجهه صورت پذیرد. از این جهت، مکان صرفاً به‌عنوان ظرفی برای برگزاری آیین به شمار نمی‌آید، بلکه شکل‌دهنده بخشی از هویت و معنای آن آیین است. در سوی مقابل، هرگاه آیین از بستر مکانی خاص خود جدا شود و فقط منحصر به یک رویداد نمایشی یا برنامه گردشگری معمولی (که در مکان‌های مختلف می‌تواند به شکل ثابت باشد) شود، به دلیل از دست دادن ارتباط با بستر، بخشی از ظرفیت انتقال‌دهی معنا و ماندگاری در خاطره جمعی خود را از دست خواهد داد. بنابراین، گردشگری مکان‌محور می‌تواند به‌عنوان بستری برای تحقق گردشگری آیینی در نظر گرفته شود، زیرا این رویکرد در آن واحد، امکان درک ابعاد تاریخی، فرهنگی و کالبدی آیین را برای گردشگر ممکن می‌کند.

• منظر آیینی سیرجان

مراسم‌های آیینی صرفاً رویدادهایی موقت و مقطعی نیستند، بلکه در صورت تداوم در گذر زمان و تکرار در بستری ثابت، می‌توانند تبدیل به نوعی منظر آیینی شوند. هنگامی که به وسیله فعالیت‌ها و رویدادهای جمعی در یک فضای فیزیکی، آیین‌ها جریان پیدا می‌کنند، میان سه مؤلفه کالبد، تاریخ و اجتماع رابطه برقرار می‌شود. تکرار آیین‌ها در بستر مکان در جریان این فرایند، منجر به شکل‌گیری خاطره‌ای جمعی و معناسازی برای فضا (تولید مکان) می‌شود و در نتیجه فضا از اینکه فقط ظرف فیزیکی باشد، به مکانی دارای هویت آیینی و منظرین تبدیل می‌شود.

عزاداری ماه محرم و صفر از اصلی‌ترین مراسمات آیینی مرتبط با تکیه‌ها و حسینیه‌ها در شهر سیرجان به شمار می‌روند. مهم‌ترین مصداق‌های منظر آیینی ماه محرم و صفر شهر سیرجان شامل برپایی خیمه و خرگاه حسینی (چادر زدن)، نصب علم، سیاه‌پوش کردن مجالس، ذکر گرفتن و ایجاد دسته‌های عزادار و هیئت‌های تعزیه‌گردانی و سینه‌زنی هستند. از بین هیئت‌های عزاداری شهر سیرجان، «کاروان محمدی» معروف به هیئت قصاب‌ها، قدیمی‌ترین و یکی دیگر از هیئت‌های قدیمی این شهر، «کاروان حسینی» است (گلاب‌زاده، ۱۳۸۵).

• نسبت گردشگری مکان‌محور با جامعه محلی سیرجان
گردشگری مکان‌محور زمانی می‌تواند رونق پیدا کند و به

معنایی فراتر از «منظره تماشایی یا چشم‌انداز» دارد و بیش از اینکه یک تجربه صرف بصری باشد، ترکیبی از تجربه‌های گوناگون است (Parchekani, 2016). منظر، راهی برای شناخت جهان و مطالعه چگونگی تعامل انسان با محیط اطراف به‌شمار می‌رود و ابعاد جدیدی از رابطه انسان با محیط را در طول تاریخ، از میان مؤلفه‌های فرهنگی مانند آیین‌ها، از طریق تشریح ابعاد عینی-ذهنی پدیده‌ها فراهم می‌کند (Abarghouei Fard, 2021). هدف گردشگری منظر که خود نظامی پیشرفته از معنا و معرفت شمرده می‌شود، تحقق رشد و حرکت به‌سوی کمال است (ibid., 2021). آیین‌ها عموماً در مطالعات گردشگری به‌عنوان عنصری مهم از گردشگری در نظر گرفته می‌شوند. از ظهور عناصر آیینی در گردشگری تا تبدیل خود گردشگری به شکلی از آیین، دامنه آیین‌ها تدریجاً در حوزه گردشگری گسترش یافته است (Chen et al., 2024). وابستگی‌های متقابل بین جغرافیای مکان، آیین‌های مکان و متخصصان، به‌طور افزایشی در حال تبدیل شدن به عرصه‌ای برای مطالعات علمی، در سایر مکان‌ها نیز هست (Shinde, 2021). در عصر حاضر گردشگری آیینی به دلیل تنوع در زمینه‌های گوناگون، به سبب ویژگی‌های کارکردی‌اش، به‌عنوان یکی از پایه‌های گردشگری جهانی مطرح می‌شود (Khorramrouei & Mahan, 2021).

• مکان محوری

در زمینه تبیین مفهوم «توسعه مکان‌محور» (Khorramrouei & Mahan, 2026) این مفهوم را به‌عنوان رویکردی در نظر گرفته است که نه فقط به‌عنوان مجموعه‌ای از شاخص‌های منفرد اجتماعی یا اقتصادی، بلکه به‌مثابه یک فرایند چندوجهی، سیستمی و زمینه‌مند در بستر به حساب می‌آید. توسعه مکان‌محور استوار بر این فرض است که فرایند توسعه فقط در صورتی می‌تواند پایدار و تاثیرگذار باشد که با ویژگی‌های مکانی، هویت اجتماعی، تجربه‌های تاریخی و ظرفیت‌های بومی هر مکان دارای پیوندی ارگانیک باشد. عبارت «منظر گردشگری» اشاره به فرایندهایی دارد که طی آنها یک منظر، فعالیت، پروژه توسعه و مانند آن، در راستای اهداف گردشگری قرار می‌گیرد (که با عنوان «مناظر گردشگری» نیز شناخته می‌شود) (Terkenli, 2021) محل تلاقی منابع تاریخی، جغرافیایی و فرهنگ حاکم بر هر شهر، منظر گردشگری آن است که بسیار با شکل‌دهی فضاهای نشانه‌گذاری شده و محصور گردشگری که می‌توانند جنبه‌های ناخوشایند و نامرتب زندگی شهری محلی را پنهان کنند، تفاوت دارد (Parchekani, 2016). از آیین‌ها به‌مثابه ابزار انتقال باورهای انسان در طول زمان یاد می‌شود که تجلی کالبدی حاصل از فعالیت‌های انسان در جهت حفظ و نگهداری آنها، مناظر آیینی را خلق کرده است. از این جهت اهمیت این مناظر قابل توجه است که به دلیل پیوند با گذشته اعتقادی و آیینی انسان‌ها، زمینه‌ساز حفظ و

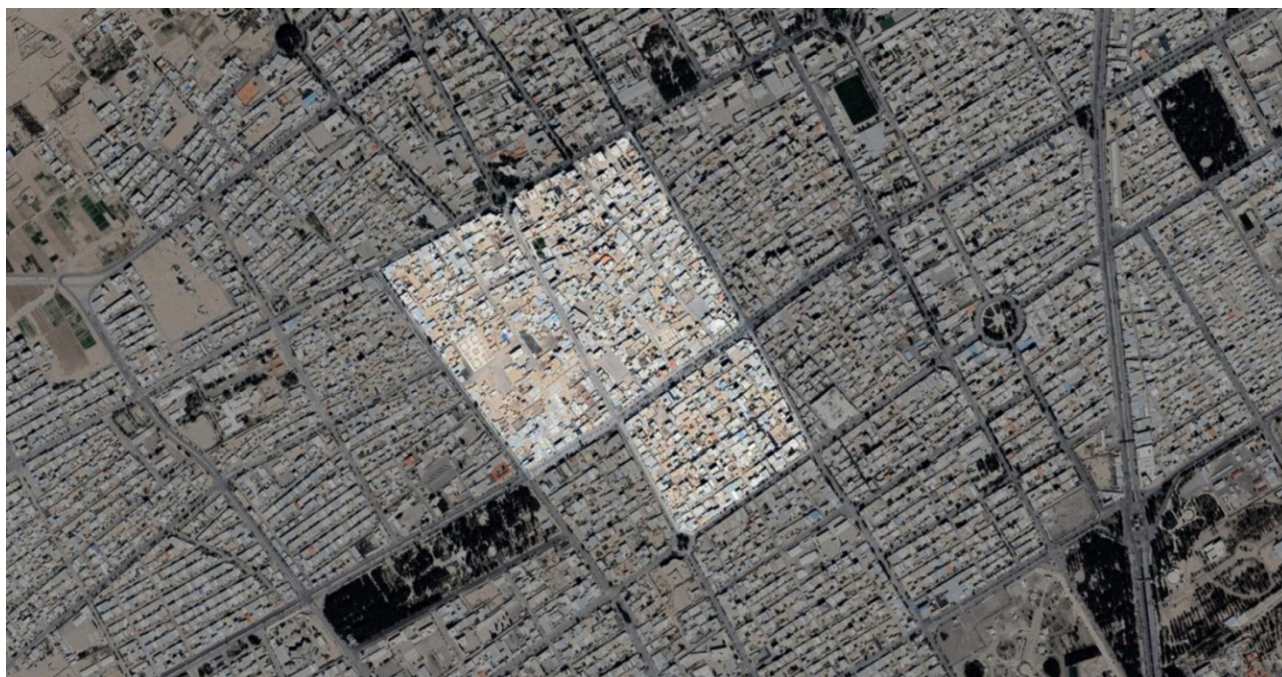
حسینیه قنبری، حسینیه سیدالشهدا، هیئت عشاق العباس، هیئت محمدی و زینبیه. تعدد این اماکن آیینی در محدوده ۵۶ هکتاری مشخص شده در **تصاویر ۲ و ۳**، نشان از اهمیت منظر آیینی شهر سیرجان برای جامعه محلی دارد.

در **تصویر ۳** چندین نکته بارز به چشم می خورد. اصلی ترین اماکن آیینی شهر در کنار شاخص ترین اماکن و نقاط تاریخی قرار گرفته اند. نزدیک مهم ترین اماکن آیینی شهر (مسجد جامع سیرجان، مسجد مرکزی سیرجان و مسجد قطبی)، فضاهای باز شهری به مانند جلوخان وجود دارند که به عنوان ظرف جمعیت برای مواقع خاص و زمان برگزاری آیین ها عمل می کنند. با وصل کردن نقاط پراکنده آیینی موجود در نقشه، تعدادی مسیر آیینی پیشنهادی براساس محورهای موجود ترسیم شدند. پتانسیل آیینی این محورها براساس توالی و تعدد اماکن آیینی سنجیده شد. همینطور که در **تصویر ۳** مشخص است، دو نقطه آیینی در بیرون از محدوده آیینی بالقوه قرار گرفته اند؛ مسجد مسلم ابن عقیل (در همسایگی شرقی محدوده) و حسینیه قنبری (در همسایگی شمالی محدوده). قرارگیری این دو مکان نشان دهنده اتصال قطب تاریخی و آیینی شهر به بافت اطرافش است به گونه ای که گویا تا جایی در شهر ریشه دوانده و دیگر متوقف شده است. در این میان، یکی از مهم ترین چالش ها در منظر آیینی کنونی سیرجان، اختلال در پیوستگی ادراکی میان مراکز تاریخی شهر و کانون های آیینی است. پیوستگی ادراکی در واقع به معنای وجود ارتباطی خوانا و قابل درک میان فضاها و عناصر شهری در ذهن کاربران است؛ ارتباطی که امکان تجربه یکپارچه از مکان

شکوفایی برسد که جامعه محلی خود برای مکانش اهمیت قائل باشد. به عبارت دیگر گردشگری برخاسته از مکان، بدون حمایت بومیان و ساکنان شهر امکان پذیر نیست. این برای گردشگری آیینی نیز که از شاخه های گردشگری است صدق می کند. اگر مردم شهر آیین ها و مراسمات خاص خود را حفظ نکنند و به برگزاری آنها بی توجه باشند، به مانند وضع کنونی در این زمینه جذب گردشگر رخ نمی دهد. این قضیه حتی در مورد آیین های تقلیدی نیز صادق است، مکانی که آیین خاص خود را نداشته باشد و تفاوتی با دیگر مکان ها نکند، نمی تواند در این زمینه برای گردشگران جالب توجه باشد زیرا آیین هایش با هویت مکان گره نخورده اند. بنابراین اگر جامعه محلی بدون تقلید، به حفظ و برگزاری آیین های خود ادامه دهد، به طور خود به خودی آیین ها شخصیت خاص خود را پیدا می کند و مکان محور به حساب می آیند.

• ظرفیت سنجی گردشگری منظر آیینی سیرجان

منظر آیینی سیرجان همینطور که گفته شد بیشتر در زمینه عزاداری فعال است. با گردش در شهر و بررسی کوچه و خیابان های مرکز شهر و همینطور از طریق نقشه هوایی، در قدم اول سه نقطه اصلی تاریخی هسته تاریخی شهر شناسایی شدند؛ بازار سیرجان، خانه تاریخی حاج رشید و خانه تاریخی دکتر صادقی. سپس اصلی ترین مساجد به نام مسجد جامع سیرجان و مسجد مرکزی سیرجان مشخص شدند که به ترتیب در غرب و شرق بازار سیرجان قرار گرفته اند. دیگر اماکن آیینی شاخص عبارتند از: مسجد امام حسن مجتبی، مسجد قطبی، مسجد مسلم ابن عقیل، مسجد خاتم الانبیا،



تصویر ۲. محدوده هسته تاریخی سیرجان. محدوده روشن مشخص شده در تصویر، هسته تاریخی شهر جدید است که بالغ بر ۵۶ هکتار مساحت دارد. مأخذ: نگارنده با استفاده از google earth.



تصویر ۳. محدوده هسته تاریخی سیرجان جدید به مساحت ۵۶ هکتار. شامل سه نقطه تاریخی اصلی و یازده فضای آیینی. مأخذ: نگارنده.

• موانع تحقق گردشگری آیینی مطلوب سیرجان

در مسیر تحقق گردشگری آیینی مطلوب سیرجان موانعی ساختاری وجود دارند که نیازمند اصلاحات جدی هستند. مهم‌ترین مورد این است که برای تحقق گردشگری آیینی، ابتدا مردم بومی باید احساس تعلق به آیین‌ها و ارزش‌های خود داشته باشند و همواره در حفظ آنها کوشا باشند، اما در عصر دیجیتال امروز، وارد شدن فرهنگ‌های سایر نقاط دنیا و دور شدن مردم بومی از فرهنگ مختص به شهر خود موجب تضعیف برگزاری آیین‌ها به وسیله جامعه محلی و بی‌تفاوتی آنها نسبت به این امر شده است.

را فراهم می‌سازد. توسعه معاصر شهر، با احداث خیابان‌های جدید، مداخلات کالبدی مدرنیستی و تغییر الگوهای توسعه شهری، در بسیاری از موارد سبب گسست در این ارتباط شده‌اند. بنابراین، کانون‌های آیینی که پیش‌تر در قالب شبکه‌ای به هم پیوسته شامل گذرها، فضاهای جمعی و عناصر تاریخی شهر عمل می‌کردند، به نقاطی منفصل در ساختار شهری تبدیل شده‌اند. این موضوع سبب کاهش خوانایی مسیرهای آیینی و تضعیف ارتباط میان آیین، تاریخ و بستر مکانی شده و تجربه منظر آیینی را از یک ساختار پیوسته به مجموعه‌ای از عناصر منفرد تقلیل داده است.



تصویر ۴. غلبه سواره به پیاده در گذرهای شیرجان. مأخذ: آرشیو نگارنده.

همه زیرمجموعه بعد عینی قرار می گیرند. همینطور در بعد ذهنی نیز، حس خاطره جمعی، حس تعلق جامعه محلی، تداوم برگزاری آیین ها و معانی فرهنگی حاصل پیرامون این فضاها، از مهم ترین ظرفیت های منظر آیینی شیرجان به شمار می روند. اما این ظرفیت های یادشده به دلیل گستردگی کالبدی و ادراکی مثل سواره محوری معابر، کاهش خوانایی و پیوستگی فضایی محورهای آیینی، کاهش مشارکت جامعه محلی و تمرکز گردشگری بر جاذبه های منفرد و پراکنده، نتوانسته اند به شبکه ای منسجم برای گردشگران تبدیل شوند. بنابراین، چالش اصلی، نبود ظرفیت نیست، بلکه ناتوانی در پیوند دادن این ظرفیت ها بر پایه گردشگری مکان محور است. طبق مشاهدات میدانی، ترسیم نقشه گرافیکی (تصویر ۳) و تحلیل و بررسی ارتباط میان کانون های آیینی با ساختار فضایی شهر، ظرفیت ها و موانع گردشگری آیینی شیرجان استخراج و در **جدول ۱** خلاصه شدند. در نهایت این موارد در **جدول ۲** به دو گروه عینی و ذهنی دسته بندی شدند.

نتیجه گیری

از منظر این نقد، مسئله اصلی گردشگری شیرجان، نه فقدان آیین های محلی یا کمبود ظرفیت های مکانی، بلکه غلبه رویکرد مدرنیستی (غیرمکان محور) در توسعه گردشگری و نادیده گرفتن درهم تنیدگی آیین، مکان و جامعه محلی است. هسته تاریخی

- مصداق عینی

یک مصداق عینی در شیرجان، می تواند ارتباط میان بازار قدیم شیرجان و عناصر تاریخی شاخص پیرامون آن از جمله بادگیر چپقی و بناهای تاریخی نزدیک باشد. بازار تاریخی شیرجان در گذشته به عنوان بخشی اصلی از ساختار پیوسته شهر عمل می کرد و زمانی که هنوز شهر این چنین گسترش نیافته بود، فضاهای جمعی، گذرها و فعالیت های اجتماعی و آیینی را در بستری یکپارچه و در هم تنیده به یکدیگر متصل می ساخت. با این وجود، توسعه های معاصر، ایجاد محورهای جدید شهری (مدرنیستی) و تغییرات کالبدی غیرمکان محور در پیرامون بافت تاریخی شهر، موجب تضعیف پیوندهای فضایی و ادراکی میان عناصر ذکر شده شده است. امروزه اگرچه این عناصر از نظر فاصله فیزیکی در نزدیکی یکدیگر قرار دارند، اما به سختی برای کاربران به عنوان یک کل تاریخی - آیینی منسجم درک می شوند. یکی دیگر از مانع های اساسی در مقوله گذرهای آیینی قرار می گیرد. شرط اصلی بروز گذرهای آیینی، پیاده محور بودن گذرهایی است که از نظر آیینی واجد ارزش و اهمیت ویژه هستند. چیزی که در شهر شیرجان به وضوح دیده می شود، معابری هستند که حتی در هسته تاریخی شهر، اولویت را به عبور سواره و خودروها اختصاص داده اند، تا جایی که در باریک ترین معابر نیز، حضور خودروها بیشتر از مردم به چشم می خورد (تصویر ۴).

بی توجهی به پتانسیل اماکن تاریخی شهر هم دیگر مانع مهم در مسیر تضعیف گردشگری آیینی به شمار می رود. مهم ترین اماکن آیینی شهر مانند مسجد جامع، در تاریخی ترین بخش های شهر قرار دارند و توجه نکردن به جایگاه بناها و نقاط تاریخی و عدم توسعه گردشگری در زمینه تاریخی - شهری، می تواند بر تنزل جایگاه گردشگری آیینی نیز بیانجامد، چرا که آیین و تاریخ از هم جدا نیستند و اهمیت بخشیدن به آنها باید به طور توأمان صورت پذیرد.

• نقد گردشگری آیینی شیرجان

نقد حاضر بر این دیدگاه بنا شده است که مسئله گردشگری آیینی شیرجان، کمبود ظرفیت های مکانی یا آیینی نیست، بلکه ضعف در استفاده از این ظرفیت های بالقوه در چارچوب یک رویکرد مکان محور است. مشاهدات و بررسی میدانی، تحلیل سازمان فضایی هسته تاریخی اصلی و وجود ارتباط میان کانون های آیینی نشانگر آن هستند که اکثر عناصر مورد نیاز برای شکل گیری مؤثر گردشگری آیینی، از جمله تراکم اماکن آیینی، همسایگی با عناصر تاریخی، وجود فضاهای جمعی بدون مرز و تداوم برخی آیین ها، همچنان در شهر حضور دارند؛ ظرفیت هایی مانند تراکم اماکن آیینی، همسایگی و پیوند آنها با نقاط و بافت تاریخی، وجود فضاهای جمعی بی مرز (انعطاف پذیر) و ساختار فضایی مناسب برای شکل گیری محورهای آیینی،

جدول ۱. جدول ظرفیت‌های مکانی و موانع تحقق گردشگری آیینی سیرجان. مأخذ: نگارنده.

مؤلفه	ظرفیت‌های مکانی	موانع
ساختار فضایی و شبکه گذرها	امکان وصل شدن کانون‌های پراکنده واسطه تعریف و احیای محورهای آیینی	گسست کالبدی میان کانون‌های آیینی و کاهش ارتباط گذرهای آیینی شاخص با یکدیگر
حرکت و دسترسی	گذرهای موجود با قابلیت تبدیل به مسیرهای پیاده‌محور آیینی	غلبه سواره بر پیاده حتی در باریک‌ترین و تاریخی‌ترین گذرها (مسیرهای سواره‌محور)
بستر تاریخی	همسایگی کانون‌های آیینی مهم با عناصر تاریخی شاخص مانند بازار و خانه‌های تاریخی	بی‌مهری و کم پرداختن به بناها و فضاهای تاریخی مؤثر در توسعه گردشگری
کانون‌های آیینی	تراکم بالا و تعدد مساجد، حسینیه‌ها و تکیه‌ها در محدوده هسته تاریخی شهر	از هم گسستگی فعالیت‌های آیینی در نقاط منفرد پراکنده و کاهش جریان آیینی در سطح شهر
فضاهای جمعی	وجود فضاهای باز پیرامون مساجد (از جمله جلوه‌خانه‌ها)، فضاهای بالقوه بدون مرز برای برپایی تجمع و برگزاری آیین‌ها	استفاده حداقلی از فضاهای باز شهری بالقوه در ارتباط با برپایی آیین‌ها
جامعه محلی	برقراری سنت سالانه برگزاری مراسم محرم و صفر و تداوم مشارکت بخشی از جامعه محلی	کاهش تعلق بخش قابل توجهی از جامعه محلی (به‌ویژه نسل جدید) به آیین‌ها، تأثیرپذیری بیشتر از الگوهای فرهنگی بیرونی
گردشگری	امکان مکمل بودن گردشگری منظر آیینی برای گردشگری تاریخی و فرهنگی	تمرکز بیشتر گردشگری کنونی بر جاذبه‌های تفریحی مدرن و کم‌توجهی به گردشگری آیینی مختص منظر سیرجان

جدول ۲. جدول دسته‌بندی مؤلفه‌های گردشگری آیینی سیرجان (بعد عینی و ذهنی). مأخذ: نگارنده.

بُعد منظر	مؤلفه‌ها
عینی (کالبدی-فضایی)	ساختار فضایی و شبکه گذرها، حرکت و دسترسی، بستر تاریخی، کانون‌های آیینی، فضاهای جمعی
ذهنی (ادراکی-اجتماعی)	جامعه محلی، گردشگری

پی‌نوشت‌ها

۱. سیرجان به خاطر تداوم و تنوع آیین‌های سنتی و مذهبی، دارای گونه‌ای از منظر آیینی است که در آن، این آیین‌ها فقط به برگزاری یک مراسم خاص منحصر نمی‌شوند، بلکه با فضاهای شهری از جمله گذرها، حسینیه‌ها، تکایا در رابطه تنگاتنگی قرار دارند. آیین‌هایی به مانند مراسم سوم، هفتم و چهلم متوفی، آیین‌های خاص ماه‌های محرم و صفر مثل برپایی هیئت‌های عزاداری، نخل‌گردانی، علم‌گردانی و همچنین آیین‌های ویژه ماه رمضان، در گذر زمان تبدیل به بخشی از هویت فضایی شهر شده و همینطور سبب تداوم خاطره جمعی در بستر تاریخی آن شده‌اند (گلاب‌زاده، ۱۳۸۵). مستمر بودن این آیین‌ها و اتصال آنها به مکان‌های مشخص، باعث این شده است که سیرجان فقط محل برگزاری رویدادهای مذهبی تکراری نباشد، بلکه دارای مجموعه‌ای از روابط خاص میان آیین، مکان و جامعه محلی به شکل یک منظر آیینی است.

فهرست منابع

- شرکت دانش بنیان اس دیتا. (۱۴۰۲). *جمعیت شهرهای استان کرمان*. <https://sdata.ir/dashboards/population/>
- گلاب‌زاده، محمدعلی. (۱۳۸۵). *سیرجان خطه گهرنشان*. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان کرمان.
- Abarghouei Fard, H. (2021). Ritual Landscape from the Perspective of Tourism. *Tourism of Culture*, 1(3), 43-50. <https://doi.org/10.22034/toc.2020.242722.1016>
- Abarghouei Fard, H., Saboonchi, P., & Farzin, A. A. (2018). An Investigation into the Role of Ritual Landscapes in the Identity of Iranian Cities. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 15(65), 5-12. <https://doi.org/10.22034/bagh.2018.74072>
- Chen, H., Xu, S., Law, R., & Zhang, M. (2024). Ritual in tourism: Evolution, progress, and future prospects. *Tourism*

سیرجان از تراکم ویژه اماکن آیینی همجوار با عناصر تاریخی و آیین‌های مذهبی ریشه‌دار برخوردار است، اما از هم گسیختگی کالبدی و ادراکی میان این عناصر، به دلیل غلبه حرکت سواره بر پیاده در گذرهای تاریخی و کم‌رنگ شدن نقش جامعه محلی در بازتولید و تداوم آیین‌ها، باعث از بین رفتن امکان تجربه‌ای منسجم از گردشگری آیینی شده است. در واقع، ادامه یافتن رویکرد توسعه غیرمکان‌محور و مداخلات مدرنیستی معاصر در سازمان فضایی شهر، مسبب این شده است که ظرفیت‌های آیینی موجود، فرصت تبدیل به محصولی منسجم برای گردشگری را از دست بدهند و همین امر از مهم‌ترین عوامل افت و به حاشیه رفتن گردشگری آیینی در سیرجان به‌شمار می‌آید. آیین زمانی امکان تبدیل شدن به بستری برای توسعه گردشگری پیدا می‌کند که در ارتباط تنگاتنگ و متقابل با بستر مکانی خاص خود و در قالب شبکه‌ای خوانا از مسیرها، کانون‌های آیینی و فضاهای جمعی تجربه شود. بر این مبنا، باززنده‌سازی محورهای آیینی شاخص، ایجاد گذرهای پیاده‌محور، احیای پیوند عناصر تاریخی و آیینی و افزایش مشارکت فعال جامعه محلی، نه تنها به توسعه گردشگری، بلکه به بازسازی منظر آیینی سیرجان منجر خواهد شد. در نتیجه، گردشگری آیینی زمانی می‌تواند با گردشگری تاریخی و فرهنگی شهر ایجاد هم‌افزایی کند که برنامه‌ریزی آن برپایه توسعه مکان‌محور تقویت پیوندهای فضایی، فرهنگی و اجتماعی صورت پذیرد.

Management Perspectives, 52, 101258. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2024.101258>

- Hoseynzadeh, Z, Abdi, B., & Perseh, M. (2024). The Impact of Spatial Factors on Rural Tourism Development (Case Study: Villages in Lorestan). *Tourism of Culture*, 5(16), 36-45. <https://doi.org/10.22034/toc.2024.454041.1155>
- Khorramrouei, R., & Mahan, A. (2021). Reviewing the Role of 'Ritual Landscape' in Tourism Development Case Study: Imāmzādeh Mohsen in City of Hamadan, Iran. *Tourism of Culture*, 2(4), 13-20. <https://doi.org/10.22034/toc.2020.252804.1025>
- Khorramrouei, R., Mahan, A. (2026). The Nature of Place-Based Development. *JORS*, 4(10), 40-49. <http://jors-sj.com/article-1-117-fa.html>
- Khorramrouei, R., Mahan, A., & Farzin, A. A. (2019). Investigation Of The Ritualis tic Concept: Crys tallizing Its Effects. *Hoviat Shahr*, 38(13), 51-62. [https://ensani.ir/file/download/](https://ensani.ir/file/download/article/1650095538-10520-98-294.pdf)

[article/1650095538-10520-98-294.pdf](https://ensani.ir/file/download/article/1650095538-10520-98-294.pdf)

- Parchekani, P. (2016). What is Urban Tourism Landscape. *Journal of Art and Civilization of the Orient*, 4(13), 52-59. https://www.jaco-sj.com/article_42630.html
- Sadafi Kohnehshahri, P. (2024). The Role of the Concept of «Place» in Rural Guide Plans (Case Study: Aboulvafa and Horin Khalifeh Villages). *Tourism of Culture*, 5(18), 48-53. <https://doi.org/10.22034/toc.2024.492973.1174>
- Shinde, K. A. (2021). Sacred sites, rituals, and performances in the ecosystem of religious tourism. *Religions*, 12(7), 523. <https://doi.org/10.3390/rel12070523>
- Terkenli, T. S. (2021). Research Advances in Tourism-Landscape Interrelations: An Editorial. Research advances in tourism-landscape interrelations: An editorial. *Land*, 10(9), 944. <https://doi.org/10.3390/land10090944>

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Tourism of Culture journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).



نحوه ارجاع به این مقاله

اخوت، سید پارسا. (۱۴۰۵). خوانش انتقادی منظر آیینی سیرجان و ظرفیت‌های آن در ارتباط با توسعه گردشگری مکان محور. گردشگری فرهنگ، ۷(۲۵)، ۶-۱۳.

DOI: [10.22034/TOC.2026.591406.1239](https://doi.org/10.22034/TOC.2026.591406.1239)

URL: https://www.toc-sj.com/article_248021.html

